

Література

1. Економічні основи інноваційного розвитку вищих навчальних закладів України : Монографія / За заг. ред. В. І. Лугового. — К. : Пед. преса, 2009. — 384 с.

2. Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися навчальними закладами, іншими установами та закладами системи освіти, що належать до державної і комунальної форми власності: Постанова КМ України від 27.08.2010 р. № 796. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/796-2010-П>.

3. Teaching and learning at the OU. [Electronic resource]. — Access mode: <http://www.open.ac.uk>.

4. *Каленюк І. С.* Розвиток вищої освіти та економіка знань: монографія // І. С. Каленюк, О. В. Куклін. — К. : Знання, 2012. — 315 с.

5. *Котлер Ф.* Стратегічний маркетинг для навчальних закладів / Ф. Котлер, Карен Ф. А. Фокс, [пер. з англ.]. — К. : УАМ, Вид. Хімджест, 2011. — 580 с.

6. Національний проект «Відкритий світ». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ow.org.ua/company>.

Статтю подано до редакції 30.04.12 р.

УДК 914.6:332.15

*О. В. Ольшанська, канд. екон. наук, доцент,
завідувач кафедри регіональної економіки,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»*

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РАЙОНОФОРМУВАННЯ В УКРАЇНІ

АНОТАЦІЯ. Проаналізовано основні результати досліджень вітчизняної та зарубіжної науки з проблем районоформування. Визначено основні проблеми встановлення рангу та виділення мережі економічних районів в Україні. Обґрунтовано перспективні шляхи вдосконалення схеми економічного районування з урахуванням сучасних тенденцій регіонально-просторового розвитку господарства України.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: економічний район, районоформування, адміністративно-територіальний поділ, регіонально-просторова організація господарства, регіональна політика.

АННОТАЦИЯ. В статье проанализированы основные результаты исследований отечественной и зарубежной науки по проблемам районоформирования. Определены основные проблемы установ-

ления ранга и выделения сетки экономических районов в Украине. Обоснованы перспективные пути совершенствования схемы районирования с учетом современных тенденций регионально-пространственного развития хозяйства Украины.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: экономический район, районоформирование, административно-территориальное разделение, регионально-пространственная организация хозяйства, региональная политика.

ANNOTATION. The paper analyses the basic results in foreign and Ukrainian scientific research on problems of regional zoning. The crucial problems of establishment of grades and determination of network of economic regions in Ukraine have been pointed out. Advanced ways of improving patterns of zoning with up-to-date tendencies of regional and spatial economic development in Ukraine taken into account have been substantiated.

KEY WORDS: economic region, regional zoning, administrative and territorial division, regional and spatial economic formation, regional policy

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. У сучасній системі соціально-орієнтованої ринкової економіки роль районоформування є значно важливішою для забезпечення ефективного регіонального розвитку, ніж в адміністративно-плановій системі господарювання. Виокремлення крупних інтегральних економічних районів для цілей економічного регулювання ефективно регулює територіальний поділ праці в державі та комплексний розвиток територій (адміністративно-територіальних утворень) країни. Завдяки ньому можливе збалансування господарських територіально-галузевих пропорцій і забезпечення соціальних стандартів з відповідним рівнем життя населення. На його основі можна обґрунтовувати цілеспрямоване формування і розвиток значних інтегральних територіально-галузевих виробничих структур з відповідною спеціалізацією в системі національного й міжнародного поділу праці. Районоформування та виділення крупних економічних районів дозволяє комплексно вирішувати складні соціально-економічні проблеми розвитку великих територій країни.

Розвиток наукових ідей про економічне районування в нашій державі сягає кінця ХІХ (після скасування кріпосного права) — початку ХХ століття, коли нагальною потребою стало приведення кордонів адміністративно-територіального поділу, майже не-

змінного з 1775 року (коли за наказом Катерини II було проведено адміністративну реформу), у відповідність тодішньому економічному значенню регіонів. До цього періоду районування не віділялось в окрему галузь географічної та економічної науки, а його цілі обмежувались в основному окресленням меж адміністративних кордонів у системі адміністративно-територіального поділу держави. Основними критеріями такого районування визначали наявність регіоноформуєчого центру, кількість населення, кількість чоловіків призовного віку. Вченими того періоду — В. І. Татіщевим, К. І. Арсенєвим, Д. І. Менделєєвим, Д. І. Ріхтером, В. І. Струве, П. П. Семеновим було закладено теоретичні основи районування з урахуванням, в основному, географічних, економічних та демографічних факторів районоутворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні розробки з економічного районування України почалися після закінчення першої світової війни. В цей період слід виділити теоретико-методологічні дослідження таких учених, як М. М. Баранський, М. М. Колосовський, П. М. Алампієв, Я. Г. Фейгін, Л. Я. Зіман та ін., в роботах яких було сформульовано основні критерії районування, зокрема, цілісність території, об'єктивність її існування, формаційна обумовленість, природні ресурси, спеціалізація й територіальний поділ праці, наявність територіальних виробничих формувань, економічних зв'язків і територіальна спільнота населення. Розробки в галузі економічного районування в країнах СНД та Україні в останні роки (Б. Б. Родоман, В. Л. Каганський, В. А. Поповкін, В. А. Барановський та ін.) підкреслюють особливу роль екологічних факторів у формуванні та розвитку економічних районів. Національна школа районування розвивалась відносно самостійно в рамках світової економіко-географічної науки. Теоретико-методологічні принципи районування базувались у цілому на визначенні впливу виробничих факторів на формування й розвиток економічних районів.

За кордоном дослідження в царині економічного районування відбувалися в таких галузях знань, як філософія, економічна географія, соціологія, регіональна наука (регіональна економіка та регіоналістика) тощо. Роботи зарубіжних учених — філософів, соціологів, економістів і географів ХІХ (Р. Кантільон, Й. Тюнен, Ж. Бертран, Р. Блюм, Г. Ганет і Ч. Слон, П. Мерко, Е. Хільгард, А. Тілло та ін.) і ХХ століття, зокрема А. Вебера, В. Кристаллера, А. Льоша, У. Айзарда, Я. Тінбергена, Х. Боса, Д. Рейли, У. Ік-

лі, Дж. Вілліса, П. Потье, В. Леонтєва, Дж. Фрідмана, Е. Валлерстайна, Ф. Перроу, Ж. Будвіля, У. Алонсо, І. Лоурі та ін., виявили роль в економічному районуванні дії таких факторів, як географічне положення й природні ресурси, демографічні ознаки населення, підприємницька та торговельна активність, попит і пропозиція на регіональних ринках, витрати виробництва й на подолання просторового розриву між елементами територіальної організації господарства, розвиток інфраструктури, зокрема транспортної, взаємодія економічних потенціалів («дифузія»), осьова орієнтація економічної активності та економічне тяжіння територій, наявність економічних зв'язків і міжрегіонального товарообміну в територіальних системах, впливи центру на периферійні території, факторів просторової неоднорідності, міграцій та інших соціальних процесів на розвиток територіальних формувань тощо. Теорія і методологія зарубіжних шкіл економічного районування виділяє особливу роль природних умов і ресурсів, демографічних взаємодій, ринкових факторів, екологічних і геополітичних впливів на формування економічних районів. Вона базується на статистичних і соціометричних дослідженнях соціально-економічних процесів у системах, так званих територіальних спільнот людей, широко використовує в якості методів районування соціологічні розробки з оцінки соціальних взаємодій, застосовує економетричні методики оцінки виробничих процесів у районуванні, методи «гнучкого» безкордонного районування, районування за «плаваючими» ознаками, глибокоієрархічного районування територіальних систем з урахуванням сформованих структур місцевого самоврядування тощо.

У світлі регіональної економічної політики держави та формування відповідної їй концепції адміністративно-територіального устрою країни з усією актуальністю постає питання вдосконалення економічного районування. Саме районна форма територіальної організації господарства забезпечує значний ефект, оскільки розміщення підприємств, установ та організацій базується на вигодах від використання природно-ресурсного й соціально-економічного потенціалів регіонів, на законах суспільного й територіального поділу праці та ефективному комплексуванні галузей економіки згідно конкурентних переваг. Така форма організації господарства дає можливість поетапно передбачити залучення в економічну діяльність нових ресурсів, розробити технологічно ефективні методи їхнього використання, вирішити

значні міжрегіональні соціальні та екологічні проблеми. Визначення можливих напрямків вирішення зазначених проблем і стало метою даної статті.

Виклад основного матеріалу. Обґрунтовуючи територіальну організацію генеральних (крупних) економічних районів країни, які включають кілька областей, слід базуватися на міжрегіональному і глобальному поділі праці. Вироблена та реалізована продукція (послуги) в таких районах характеризує їхню міжнародну спеціалізацію. Ефективне функціонування крупних районних господарських комплексів вимагає високої внутрішньо- та міжрегіональної інтеграції усіх елементів таких комплексів, зменшення їх фрагментарності та відокремленості.

Економічні райони України можуть виступати елементами міжнародних (інтернаціональних) економічних просторів (наприклад: Чорноморського, Дунайського та ін.), які охоплюють території суміжних країн або їх регіонів. Економічним стрижнем таких просторів є базові галузі генеральних районів, які визначають їхню міжнародну спеціалізацію і беруть участь у глобальних економічних зв'язках. Завдяки інтеграційним зв'язкам така господарська система функціонує більш стабільно та ефективно, порівняно з окремими підприємствами чи їх локальними формами територіальної організації.

Утворення крупних регіональних господарських систем базується на перевагах комплексоутворення — раціональному поєднанні функціонуючих об'єктів, більш повному використанні природних, соціальних, територіальних та інших ресурсів, зменшенні капітальних і поточних витрат за рахунок агломераційного ефекту.

Стратегічною метою районоформування є підвищення добробуту та якості життя населення, досягнення стійких темпів економічного розвитку, посилення конкурентних позицій у глобальній економічній системі. Здійснення в процесі районоформування ефективної інтеграції виробництв та їх територіальної концентрації призводить до утворення опорного економічного каркасу країни у вигляді мережі економічних районів, забезпечує єдність економічного простору країни і виступає результатом територіальної організації господарства. Сукупність районів, як локомотивів економічного розвитку, стає базою для просторової організації господарства країни. Зазначена каркасна територіальна організація економіки країни забез-

печує її інтеграцію у глобальний ринок товарів, робочої сили, фінансів тощо.

Управління районоформуванням передбачає розвиток різноманітних інноваційних форм територіальної організації господарства. До них можна віднести центри інноваційного розвитку, в яких концентруються висококваліфіковані кадри, науково-технічна інформація, фінансові ресурси. Можуть формуватися і наукогради, центри трансферу технологій, вищі навчальні заклади і науково-дослідні установи, які забезпечують інтеграцію наукової та освітньої діяльності, технопарки, інноваційно-технологічні центри, бізнес-інкубатори, територіальні кластери тощо. Практичне значення районоформування полягає ще й у тому, що воно дозволяє визначити ефективні шляхи досконалішої територіальної організації господарства в цілому.

Важлива роль районоформування і в реалізації державної регіональної політики економічного і соціального розвитку країни. Завдяки науково обґрунтованому управлінню територіальною організацією господарства у вигляді мережі економічних районів, забезпечується єдність економічного простору країни, ефективна інтеграція у глобальний ринок товарів і ресурсів. На цій основі зміцнюється територіальна господарська єдність та економічна стабільність країни, підвищується добробут населення, ефективно розв'язуються економічні, соціальні та екологічні проблеми.

Разом з тим, у сучасних умовах невизначеності щодо загальноприйнятої схеми економічного районування та необхідності вдосконалення адміністративно-територіального устрою країни виникають проблемні питання, які потребують теоретико-методологічного обґрунтування. Основними з них є такі.

1. Питання про ранг бюджетотворної територіальної соціально-економічної системи (ТСЕС) другого рівня. Так, якщо нині бюджетотворною ТСЕС вищого рангу є країна в цілому, де на рівні державного господарського комплексу формується бюджет, то бюджетотворною ТСЕС другого рівня є область або республіка та місто-регіон (Київ, Севастополь). Крупний інтегральний економічний район власного бюджету не має. В результаті змін адміністративно-територіального устрою роль бюджетотворної ТСЕС другого рівня може перейти, в різних варіантах:

а) до території, яка дорівнює укрупненій області (охоплює приблизно півтори або дві нинішні області);

б) до території рангу економічного макрорайону.

Можливими є варіанти незначного зменшення кількості областей (на 1—4) або ж їх фактичного збереження в існуючих кордонах з незначними змінами, які суттєво не відображаються на системному рангу обласної ТСЕС.

2. Друге питання стосується теоретико-методологічних і практичних проблем виділення економічних районів. Існуюча мережа районування України явно є недосконалою. Сучасна територія Поліського району відзначається в цілому не характерною для України взаємною відокремленістю складових територіальних частин: район складається з двох територіально відокремлених анклавів — Волинсько-Житомирського Полісся та Чернігівщини (Східного Полісся). У них є різними районоформуючі центри — м. Житомир і м. Чернігів. Східний район, який охоплює територію української Слобожанщини, в дійсності за географічним розташуванням є Північно-східним, а східною областю України є Луганська, яка відноситься до Донецького економічного району. Проблематичним у мережі районування є положення Кіровоградщини. Зокрема, половина Кіровоградської області розміщена в зоні впливу розташованого поряд із нею крупного промислового центру — Кривого Рогу, який і за кількістю населення більше, ніж у двічі перевищує Кіровоград. На території Кіровоградської області продовжується рудоносна територія Кривбасу. Сільсько-господарські райони цієї області використовують Кривбас як крупний ринок збуту своєї продукції. Енергетична база Кіровоградської області спирається на потужну енергетичну базу Придніпров'я. Проте Кіровоградщина за природно-економічним потенціалом є схожою з Центральним економічним районом, а не з Придніпров'ям, хоча й тяжіє до останнього за господарськими зв'язками.

Щодо вказаних питань, то вирішення першого з них повинно враховувати як національний, так і світовий досвід формування загальнодержавного й місцевого бюджетів, адміністративно-територіального поділу територій країн, а також загальноекономічні закономірності функціонування продуктивних сил на різних стадіях циклу виробництва. Зокрема, з погляду раціонального та економічно, соціально й екологічно ефективного використання сукупного ресурсного потенціалу територій масштабний ранг нинішньої області як основної бюджетоформуючої ланки другого рівня на етапі сталого економічного зростання може стати просто недостатнім. У недалекому минулому, нині та в серед-

ньостроковій перспективі, тобто на етапі перехідного й трансформаційного періодів за рахунок дії об'єктивних факторів дійсно формування бюджету територій рангу економічного макрорайону є складним, а зважаючи на національні реалії — й неможливим завданням. Проте досвід розвинутих країн з суттєвими регіонально диференційованими суспільно-економічними та природно-економічними передумовами господарювання (Німеччина, Іспанія, Велика Британія тощо) свідчить, що для економіки, яка ефективно розвивається, оптимальним масштабним рангом бюджетоформуючої ланки другого рівня є територія, що дорівнює за площею кільком (як правило 2—3) областям України. Тобто на стадії подолання в основному кризових явищ в економіці й соціально-економічних процесах можливим є укрупнення бюджетоформуючої одиниці другого рівня до території, яка б охоплювала економічний район макромасштабного рангу. При цьому всебічне урахування управлінськими ланками таких регіонів конкретно регіональних передумов економічної діяльності цілісних і природно-ресурсним, соціальним та виробничим потенціалом 8—10 макрорайонних господарських комплексів надасть змогу в майбутньому ефективно вирішити низку перспективних завдань. Серед них головними є збалансування рівнів соціально-економічного розвитку як усередині районів, так і між ними, а також докорінне підвищення загальної ефективності господарювання в комплексі зі зміцненням у цілому всієї держави з метою розбудови підґрунтя сталого розвитку країни.

Вирішення другого питання є можливим через постійне вдосконалення схеми районування України з урахуванням традицій районування нових здобутків економічної та географічної науки, а також сучасних тенденцій регіонально-просторового розвитку господарства. Тут першочерговим завданням є забезпечення відповідності нового адміністративно-територіального устрою територіальній організації продуктивних сил країни, яка значним чином є регіонально диференційованою. В результаті пропонованих змін, території різних областей, близьких за географічною площею, й надалі відрізнятимуться територіальною концентрацією населення, виробництв й соціально-економічним потенціалом, а отже, і можливостями розвитку.

Висновки. Необхідність нової схеми генерального економічного районування в сучасних умовах обумовлюється тим, що під час розробки стратегій економічного і соціального розвит-

ку областей з чітко закріпленими адміністративними межами, не завжди вдається знайти оптимальні напрями розвитку України, оскільки великі господарські комплекси мають міжрегіональне значення і вимагають загальнонаціонального підходу. Планова модель централізованого управління економічним розвитком територій припинила своє існування з 90-х років минулого століття, а ринкова ще не забезпечує достатній вплив на вирішення економічних і соціальних проблем регіонів.

Прийнятий Закон «Про Генеральну схему планування території України» (2002 р.) передбачає планування та використання її території і розвиток населених пунктів без урахування схеми генерального економічного районування, базуючись, головним чином, на плануванні соціальної та інженерно-транспортної інфраструктури. Тому генеральне економічне районування повинно стати тією методологічною і практичною базою, яка й визначатиме можливості вдосконалення планування і використання територій України з урахуванням міжнародного й національного поділу праці, стане передумовою ефективного територіального розвитку економіки в довгостроковій перспективі та матиме важливе значення для національної організації загальнодержавного управління територіями.

Література

1. Аванпроект економічного районування України / Поповкін В. А., Калитенко (Павлюк) А. П., Розинка В. О., Сиротич Р. — М.: Препр.; К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 1994. — Вип. 32. — 89 с.
2. *Воблій К. Г.* Продуктивні сили України // Техніка, економіка і право: Наукові записки Київського інституту народного господарства. — 1924. — № 4/5.
3. *Галиця І. О.* Механізми функціонування технопарків та бізнес-інкубаторів // Економіка промисловості. — 2005. — № 4. — С. 22—32.
4. *Горленко І. О., Тарангул Л. Л.* Економічні райони України: Посібник. — К.: Академія ДПС України, 1999. — С. 72—73.
5. Ринкова трансформація господарства регіону (кластерний підхід). Навчальний посібник / Г. М. Заболотний, О. М. Дідик, В. І. Захарченко. — Вінниця: Видавничий відділ ВДАУ, 2006. — 395 с.

Статтю подано до редакції 30.03.12 р.